

Efirdə səs və danışq tərzi

Aliyə Hacıyeva

*filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
Azərbaycan Televiziya və Radio Verilişləri
Qapalı Səhmdar Cəmiyyəti
E-mail: aliya@mail.ru*

Rəyçilər: filol.ü.e.d., prof. Q.İ. Məşədiyev,
filol.ü.e.d., prof. İ.O. Məmmədov

Açar sözlər: danışq tərzi, orfoepiya qaydaları, reportyor, normal danışq, dinləyicini qıcıqlandıran

Ключевые слова: стиль разговора, правила орфоэпии, репортёр, нормальный разговор, разговор который нравится, раздражительность слушателя

Key words: speaking style, orfoepia rules, reporter, normal conversation, irritability of the listener

Burada biz aparıcı məharətindən, onun səsi, intonasiyası, materialı dinləyiciyə necə ustalıqla çatdırılması barədə danışacağıq. Bunlar isə peşəkar radio aparıcısına aid olan məsələlərdir.

Hər şeydən öncə *səsdən* başlayaq. İnsanın səsi onun haqqında çox şey deyir. Gözümüzü yumub qarşımızdakı adamı dinləsək, onun şəxsiyyəti və xarakterini tanıdığımızı düşünürük. Bu məsələni təhlil edib öz xeyri üçün bəhrələnmək radio aparıcısının vəzifəsidir.

• İstər təbii fəlakətlə bağlı bir xəbəri oxuyun, istərsə də musiqi verilişi təqdim edin, dinləyici sizin oxuduğunuz məlumata necə münasibət bəslədiyini dərhal bildirəcək. Duyğulu, emosional, gülərüzlü, ünsiyyətçil olmaq həmişə isti münasibətin təcəssümü sayılıb. Gözəl və uğurlu təqdimatın əsas şərtlərindən biri də *səriştə* və təcrübənin olmasıdır. Səriştəlilik bütün verilişlər üçün lazımdır. Xüsusən diceylər öz sahələrində kamil olmalıdırlar, əks halda onlar heç kimi inandıra bilməzlər. Biz *səriştə* dedikdə bilik, bacarıq, təcrübə, etibar və həqiqətin vəhdətini nəzərdə tuturuq; məsələn, mətnin oxunuşu və ya danışq zamanı yer və ya şəxs adlarının düzgün tələffüzü çox önəmlidir. Əgər aparıcı bu məsələdə yanlışlığa yol verirsə, deməli, o hələ efir üçün bişməyib. Çalışmaq lazımdır ki, aşağıda göstərilənlərə əməl edilsin:

• mikrofon qarşısında səsinizin bütün incə çalarlarından, onun musiqililiyindən istifadə etməyə çalışın. Necə deyərlər, “səsinizdən bir musiqi aləti kimi istifadə edin və onunla əsərlər yaradın”. Təbii ki, burada daha çox obrazlılıq nəzərdə tutulur.

• danışq səsinin diapazonundan istifadə etməyə çalışın. Monoton səslə normal sayıla bilər, ancaq bu hal radio üçün münasib deyil. Ona görə də *oxu tərzinin, səsin və intonasiyanın tez-tez dəyişməsinə* diqqət yetirin. Mükəmməl bir aparıcı olmaq üçün müsbət mənada eqoizmin olması lazımdır;

• səsinizdəki çatışmazlıqları təcrübəli bir şəxs kimi dinləməyə çalışın. Səsim aydıncıdır? Sözləri tam, dürüst, aydın deyirəmmi? Tələffüz zamanı şəkilçilər yeyilmir ki? Danışarkən səsimdə fisilti, xırıltı olurmu? Daha təcrübəli sənəkarlar sizi bu sahədə maarifləndirə bilərlər, amma yenə də hər şey öz üzərinizdə işləməyinizdən asılıdır;

• səsinizi diktofona yazın, dinləyin. Xoşunuza gəlmədisə, bir də yazın, alınmadısa, yenə təkrarlayın, səsinizi dəyişin, müxtəlif variantlar tapın. Diktofonu dinlədiyiniz zaman artıq

səslər eşidəcəksiniz. Bu sizi narahat etməsin: ağızın yumşaq marçılıtsı, nəfəsin yüngül alınıb verilməsi, boğaz arıqlanması, pauza, müxtəlif iti və qırıq-qırıq səslər efirdə təbii sayılır.

- nəfəsinizi düzgün tənzimləyin. C.Cabbarlının və ya V.Şekspirin əsərlərini bir nəfəsə oxumaq hər kəsin hünəri deyil. Buna görə də radioda mövcud olan qızıl qaydanı unutmayın: “Mətni yazmazdan əvvəl ucadan oxu!” Yalnız belə etsəniz, nəfəsinizin gücünün və diafraqmanın bu işin öhdəsindən gəlib-gəlməyəcəyini müəyyən edə bilərsiniz.

Başqa bir məqam. Professor Q.Məhərrəminin yazdığı kimi səsiniz nə qədər gözəl olursa olsun, mənalı bir şey danışmırsınızsa, dinləyici bundan heç nə başa düşməyəcək. Aparıcının əsas vəzifəsi oxuduğu materialın hansı mənə daşdığını bilməsidir. Qərribə də olsa, bəzi aparıcılar bunun fərqi varmır, mətnlə əvvəlcədən tanış olmur, yalnız mikrofon qarşısında mətnə yüngülvari göz gəzdirlər.

Veriliş mətninin öhdəsindən gələ bilmək üçün radio təcrübəsində istifadə olunan müəyyən bir *işarələmə sistemi* var. Bəzən yeni aparıcılara bütün veriliş mətnləri çətin gəlir. Hətta təcrübəli aparıcılar da burada çətinliklə üzləşə bilərlər. Tutaq ki, siz milyonlarla dinləyicisi olan bir verilişi təqdim etməyə hazırlaşırsınız və birdən-birə beyniniz tormozlanır, həyəcanlanır və sanki vahiməyə düşürsünüz. Veriliş mətnini işarələməyiniz sizi belə bir vəziyyətdən xilas edə bilər. Hərənin özünə görə işarələmə sistemi var. Bir neçə məsləhət:

Altından xətt çəkmək. Bu, vurğuları göstərmək üçün istifadə olunan standart bir üsuldür. Ancaq bunun da bəzi növləri var: məsələn, cümlələrin altından mənəni daha yaxşı vurğulamaq üçün iki və ya üç dəfə xətt çəkilə bilər. Bu o demək deyil ki, səs iki və ya üç dəfə yüksək tonla tələffüz edilməlidir. Vurğu nisbidir. Bəzi hallarda, məsələn, çətin bir ad, ünvan və alışmadığımız sözlə rastlaşdıqda danışq tempini bir qədər azaltmaq lazımdır. Belə sözləri qırıq-qırıq xətlərlə işarələyin.

Apostroflar. Pauza da çox şey bildirir və onun nə qədər davam etməsi müddətini aydınlaşdırmaq vacibdir. Qısa pauza (bir apostrof) nöqtəni, daha uzununu (iki apostrof) paraqrafı (keçidi) bildirir.

Aşağı və yuxarı. Bəzi aparıcılar səsin qalxıb-düşməsinə də işarələyirlər. Qalxan səs ucu aşağıya doğru olan oxla göstərilir. Bu işarə bəzən məntiqi vurğunu da göstərə bilər; məsələn, mətnə vurğulanacaq söz və ifadələrin altından xətt çəkmə və pauza işarələrinin əks olunduğu nümunəyə diqqət yetirək: “Azərbaycanda 2006-cı ildə yeni pul vahidi dövriyyəyə buraxılıb. Milli Bank manatın denominasiyasını həyata keçirib, yeni pullar birin 5 minə nisbəti ilə buraxılıb. Lakin yeni pul kütləsinin dövriyyəyə buraxılması enerji daçıyıcılarının qiymətinin artması ilə müşayiət olunub. Bu qiymət artımı özünü yalnız qeyri-ərzaq məhsullarında göstərməyib. Qiymət artımı kənd təsərrüfatı məhsullarına, o cümlədən taxıla da sirayət edib”

“Mətni necə, hansı sürətlə, hansı tərzdə oxumaq da çox önəmlidir. Bəzi aparıcılar sürətli oxu ilə tələskənliyi qarışdırır. *Sürət* nisbi bir məfhumdur; məsələn, dəqiqədə 80 və ya 120 söz oxumaq kimi. *Yaddan çıxarmayın:* hər dilin öz oxu və danışq tempi var; məsələn, ingilis dilinin oxu tərzini Azərbaycan dilinə tətbiq etmək olmaz. Düzdür, bəzən tələskənlik sürətin bir növü kimi özünü gösətərə bilər, amma siz çalışın ki, mətni oxumağa bir qədər asta tempə başlayasınız. Bu, dinləyicinin sizin səsinizə öyrəşməsinə imkan yaradır. Dinləyici sizin səsinizə alışan kimi, elə ilk cümlənin yarısından normal danışq sürətinə keçə bilərsiniz. Eyni şəkildə, aparıcı son sözlərində də oxucunun tempini bir qədər zəiflətməlidir”.

Sözləri yazıldığı kimi, həddindən artıq quru oxumaq olmaz. Vəziyyəti ələ ala bilməyən aparıcılar bəzən cümlədə bir deyil, bir neçə sözü vurğulayırlar. Bu məsələdə əsas yanlışlıq sözləri səhv vurğulamaqdır. Əslində, 2-3 sözdən başqa, digər cümlə üzvlərinin vurğulanmasına ehtiyac duyulmur. Yalnız əsas mənə daşıyan sözlər vurğulanmalıdır. Bunlar

lazım olan anda istifadə edilə bilən söz qruplarıdır. İstəklərimizi dar macalda, tez bir zamanda bildirmək üçün şablon ifadələr çox kara gəlir. Amma yeni deyilən, hələ alışımadığımız sözlər məlumatın mənimsənilməsi prosesini zəiflədir. Bu hal xəbər mətnlərinin niyə əvvəlcədən qısaldığını və daha çox şablon ifadələrə yer verildiyini izah edir. Ancaq hər bir şablon ifadə mənə baxımından vacib olan bir və ya iki söz olur.

Sizə olan inamı itirmək istəmirsinizsə, hər hansı coğrafi adı və ya şəxs adlarını düzgün söyləyin, xüsusən vurğulara diqqət edin. Əks halda siz, barəsində danışdığımız yer və ya şəxs haqqında bilgisi olmayan adam təsiri bağışlayacaqsınız. Yeganə bir qayda var: heç nəyi boş şey saymayın, hər şeyə nəzarət edin.

İlk növbədə ədəbi tələffüz normalarına riayət edin. Düzdür, nitq mədəniyyəti və ədəbi tələffüz mövzusunda aid yazılmış çox sayda kitab var. Əgər bu kitabları oxumaq imkanınız yoxdursa, onda aşağıdakı ən ümumi qaydaları yadda saxlayın:

— sözləri ədəbi dilə uyğunlaşdırılmış şəkildə öz səs məxrəcinizdə və düzgün vurğu ilə tələffüz edin; məsələn, *Moskva* kimi yox, *Maskva* kimi tələffüz olunmalıdır;

— sözün vurğusunu orijinalda tələffüz olunduğu kimi deyil, ədəbi dildə yayılmış ənənəvi variantda deyin: *Voşinqton* yox, *Vaşinqton*;

— bir sözü necə tələffüz edəcəyinizi dəqiq bilmirsinizsə və bunu yoxlamaq üçün vaxtınız olmayıbsa, bütün bunları eyni şəkildə vurğulayın;

— mətndə xüsusi adları necə tələffüz edəcəyinizi və vurğunu hara qoyacağınızı əvvəlcədən düşünün.

“Belə bir eksperiment aparın: qəzetdən hər hansı bir məqalə seçin, onu ucadan oxuyun, işarələyin və qeydlər edin. Bunu həmkarlarınız üçün oxuyun, qoy fikirlərini desinlər. Təcrübəli həmkarlarınızın qeydlərini nəzərə alın və bu çalışmanı təxminən bir həftə ərzində davam etdirin”.

Deməli, biz prinsipial olaraq aşağıdakı iki suala dəqiq cavab verməliyik: 1) reportyor (jurnalist) radioda, mikrofon önündə necə danışmalıdır; 2) zəngin intonasiya çalarlarından necə istifadə olunmalıdır?

Bu suallara cavab verməyə çalışaq.

Reportyor necə danışmalıdır:

- həyatda olduğu kimi: sadə və aydın;
- məntiqi və söz düzümü baxımından doğru;
- yayımda bəyənələn səsle;
- orfoepiya qaydalarını tam əməl etməklə;
- səs-söz vurğularını dəqiq söyləməklə;
- normal danışmaq tempi ilə.

Bəs necə danışmamalıdır:

- dinləyicini qıcıqlandırıcı səsle;
- küçə danışığını yamsılamaqla;
- rəsmi-dəftərxana üslubunda;
- ləhcə-şivə -dialektlə;
- kəsik-kəsik, çox sürətli və ya çox ləng.

Şübhəsiz ki, mikrofon qarşısında danışan, proqram apararı, dinləyici ilə ünsiyyətə girən, onun qəlbini ələ almağa çalışan hər kəs bu incəliklərə diqqət yetirməlidir.

Məqalənin aktuallığı. Peşəkar radio aparıcısına aid olan bəzi məsələlər – aparıcının səsi, intonasiyası, materialı dinləyiciyə ustalıqla çatdırması həmişə aktualdır. Mövzu bu ideyaya bağlı olduğu üçün aktualdır.

Məqalənin elmi yeniliyi. Diqqətimizdə olan mövzu bu günün tələbləri baxımından araşdırılmışdır.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Araşdırılan məsələyə aid nəticə, verilmiş tövsiyələr, jurnalistlər və jurnalistikada təhsil alan tələbələr üçün nəzəri cəhətdən gərəkli ola bilər. Eyni zamanda jurnalistlər, jurnalistika fakültəsində təhsil alan tələbələr üçün praktik əhəmiyyətli vəsait kimi istifadə oluna bilər.

Ədəbiyyat

1. Əhmədov B.A. Nitq mədəniyyətinə verilən tələblər haqqında. Azərbaycan nitq mədəniyyəti problemləri. Bakı, 1988.
2. Həsənov H. Nitq mədəniyyəti və üslubiyyatın əsasları. Bakı, 1999.
3. Qurbanov A. Azərbaycan nitq mədəniyyəti problemləri Bakı, 1988.
4. Q.Məhərrəmli. Radio verilişlərinin dili və üslubu. Bakı, 2011.
5. Q.Məhərrəmli. Televiziya jurnalistikasının əsasları. BDU-nun nəşriyyatı. Bakı, 2005.
6. Q.Məhərrəmli. Kütləvi Kommunikasiya və dil. Bakı: Çəşioğlu, 2004.
7. Məmmədov İ. Ekran, efir və dilimiz, Bakı: Elm, 1989.
8. N.Əhmədli. Jurnalistin nitq mədəniyyəti Bakı, 2005.

A. Гаджиева

Звука и речи в эфире

Резюме

В тексте говорится о стиле звука и речи. Говорится о способностях ведущего, об интонации его голоса и о том, как довести материал до слушателя. Все эти способности относятся к профессиональным радиоведущим.

Эмоциональность, дружелюбность, коммуникативность - это всегда проявление тёплого отношения.

Компетентность важна для всех передач. Компетентность означает сочетание знаний, навыков, опыта, доверия и правды. Если ведущий ошибается в этих вопросах, он ещё не готов для эфира. Так же перечислены особые правила для эффективности ранее сказанного. Как должен говорить репортёр? А как не должен говорить? На эти вопросы даются подробные ответы.

A. Hajieva

Voice and speech style in broadcast

Summary

In the article, it is mentioned about the ability of the announcer, his voice, intonation, and how he conveys the writing to the listener. These are issues that belong to the professional radio announcer.

Being emotional, smiling, and talkative has always been a sign of sincere relationships.

Experience is required for all programs. When we say experience, we mean the unity of knowledge, ability, reputation and truth. If the announcer makes a mistake in this matter, that is, he is not yet ready for broadcasting. We also mention specific rules to ensure that all of this is good. Each journalist must follow the rules of writing the text, and professionally write the texts in the program. How should the correspondent talk in front of the microphone? How should he not speak? These questions are answered in detail.

Redaksiyaya daxil olub: 03.01.2019